
Громадянознавчий потенціал уроків літератури рідного краю в НУШ: практичний кейс

*Наталія Саранді,
учитель української мови та літератури
Дворічанського ліцею Дворічанської
селищної ради Куп'янського району
Харківської області,
sarandi.natalya0205@gmail.com*

*Ми тут живемо. Ми – цей край.
Ми – діти Слобожанської землі.
Роберт Третяков*

Громадянознавчий потенціал уроків літератури рідного краю (ЛРК) у Новій українській школі (НУШ) полягає у формуванні національної ідентичності, активної громадянської позиції та почуття відповідальності за свою громаду через вивчення локального культурного контексту. Це реалізується через поєднання ціннісного, діяльнісного та особистісного компонентів навчання.

Ціннісний: ставлення до рідного слова як до скарбу громади.

Діяльнісний: уміння популяризувати творчість земляків і досліджувати локальну історію.

Особистісний: самоідентифікація учня як свідомого громадянина через культурний контекст свого регіону.

Через цикл уроків літератури рідного краю формується усвідомлення учнями своєї національної ідентичності, відчуття себе частиною малої батьківщини та всієї України.

Ключові аспекти цього потенціалу

1. Формування локальної та національної ідентичності

Вивчення творчості земляків допомагає учням відчувати зв'язок між історією свого краю та загальнонаціональним контекстом. Це перетворює абстрактне поняття «Батьківщина» на конкретні образи рідних вулиць, краєвидів і знакових постатей.

2. Виховання активної громадянської позиції

Аналіз життєвого шляху письменників-земляків, які часто були громадськими діячами або дисидентами, слугує моделлю захисту прав людини та національних інтересів.

Усвідомлення культурної спадщини свого регіону спонукає учнів до її збереження та популяризації.

3. Розвиток критичного мислення та медіаграмотності

Уроки ЛРК в НУШ часто передбачають дослідницьку діяльність, зокрема:

- робота з місцевими архівами та музеями;
- інтерв'ю із сучасними митцями громади;
- аналіз того, як локальні події відображені в літературі, що вчить розрізняти факти та художню інтерпретацію.

4. Соціалізація та міжкультурна комунікація

ЛРК дозволяє дослідити багатокультурність регіону. Розуміння внеску різних етносів у розвиток літератури рідного краю виховує толерантність, повагу до іншого та вміння вести конструктивний діалог у громаді.

5. Реалізація наскрізних ліній НУШ

Уроки ЛРК ідеально інтегрують наскрізну лінію «Громадянська відповідальність»:

- *проектна діяльність*: створення цифрових мап літературних місць, буклетів про письменників чи волонтерських акцій з упорядкування пам'ятних знаків;
- *екологічна етика*: через аналіз описів природи рідного краю в літературі виховується відповідальне ставлення до довкілля своєї громади.

Методичні прийоми для формування громадянської компетентності:

1) «Діалог поколінь» (інтерв'ю), що розвиває комунікативні навички та повагу до культурної спадщини.

Громадянський аспект уроку на тему «Запитай у бабусі» (колискові пісні рідного краю) полягає у формуванні національної ідентичності через зв'язок поколінь, усвідомлення себе частиною народу. Учні отримують випереджувальне завдання: записати відеорозмову з бабусею про колискові пісні, що співали їм у дитинстві, які пісні вони співали своїм дітям. На відео учні фіксували наспіви цих колискових пісень, їх тексти. Ці короткі записи потім поєднувались у загальне відео, відповідно до системи символічних образів у піснях. Учні під час уроку не просто слухали записані пісні, а й аналізували їх мовні особливості, образи-обереги. **Урок сприяє реалізації відразу кількох громадянсько-навчальних завдань.**

1. Зв'язок поколінь та історична пам'ять

Дослідження колискових рідного краю перетворює учня з пасивного слухача на «хранителя» родинної історії. Через розмову з бабусею дитина вчиться цінувати досвід старших, що є основою здорового суспільства.

2. Мовна стійкість та культурний код

Коліскова — це перше знайомство з багатством рідної мови, її мелодикою та символами (кіт, сон-дрімота, калина). Вивчення регіональних особливостей пісень виховує любов до «малої батьківщини» як частини великої України.

3. Формування моральних цінностей

Коліскова вчить дитину базових гуманістичних цінностей: любові, безпеки, відповідальності за найближчих. Тексти пісень часто містять побажання сили, розуму та доброї долі, що програмує дитину на позитивне суспільне буття.

А домашнім завданням можна запропонувати дітям вибрати той символ колискової пісні, який би вони подумки відіслали нашим воїнам як захист і оберіг.

Громадянськість виявляється не в гаслах, а у свідомому поверненні до витоків. Урок стимулює учнів відчувати: «Ця пісня була до мене, вона є в мені, і я маю передати її далі».

2) *Віртуальні екскурсії та квести*: створення інтерактивних мап «Літературні місця мого міста/села» або проходження квестів за біографіями земляків для глибшого зв'язку з локальним простором.

Урок «Дворічанщина: крейдяні гори моєї душі» (за творчістю поетів-земляків Григорія Сковідла, М Печеніжського, Ганни Гайворонської, сучасних авторів місцевої газети «Дворічанський край»).

Громадянська мета: формувати почуття причетності до долі Дворічанської громади.

Під час уроку пропоную дітям вправу «Звуки Осколу» – відео з власного архіву. Потім відкриваємо рекламну кампанію – «Піар» письменника/твору.

Проблема: Через війну багато людей виїхали, а культурні об'єкти (музей, бібліотеки) постраждали. Як нам зберегти «обличчя» нашої громади для майбутнього?

І наступним кроком стане створення «Хмари стійкості»: учні записують на дошці Padlet імена видатних людей громади, імена наших земляків-захисників України або назви рідних сіл (Тавільжанка, Гряниківка, Вільшана тощо).

Підсумок уроку формуємо колективно: ми – це наша мова, наші автори, наші земляки і наша земля, навіть якщо ми тимчасово не вдома.

3) Літературна екскурсія (STEM + ЛРК)

Прогулянка місцями, згаданими у творі, з елементами дослідження: у якому стані ці об'єкти зараз? Що ми можемо зробити для їх збереження?

Перехід від пасивного споглядання до активного волонтерства або адвокації культурної спадщини. (зокрема, читання усмішки Остапа Вишні «Сом» у межах курсу літератури рідного краю (ЛРК) дозволяє вийти за межі суто літературного аналізу та сформувати ключові компетентності громадянина.

1. Екологічна свідомість та відповідальність

Усмішка вчить сприймати природу не як об'єкт споживання, а як частину національного багатства. Через майстерні описи річки Оскіл в учнів формується відчуття причетності до краси своєї малої батьківщини.

2. Формування національної ідентичності

Остап Вишня через гумор передає унікальний «генетичний код» українця. А сміх над собою, життєвий оптимізм і добродушна іронія персонажів (діда Панька) є рисами, що об'єднують націю.

Вивчення ж соковитої народної мови автора сприяє усвідомленню мови як фундаменту громадянства, формує мовну стійкість.

4) Медіатексти та сторітелінг: створення постів у соцмережах, буктрейлерів або коротких відеозамальовок про улюбленого місцевого автора, що сприяє розвитку інфомедійної грамотності – ознаки свідомого громадянина.

Урок ЛРК «Поезія на фанері». В основу взято проєкт, що виник у Харкові під час повномасштабного вторгнення. Він є унікальним інструментом для уроків літератури рідного краю (ЛРК), демонструючи, як слово стає актом спротиву, засобом збереження ідентичності та інструментом згуртування громад.

«Поезія на фанері» – це вірші українських класиків та сучасників (Жадана, Стуса, Тичини, Симоненка), написані на фанерних щитах, якими закриті пошкоджені вікна харківських будинків. Діна Чмуж знайомить Харків із українською поезією – пише слова віршів на фанері, яку встановлюють замість вибитих вибухами вікон і вітрин.

Громадянський аспект: Усвідомлення незламності міського простору. Обговорення того, як культура «лікує» поранене місто.

Передує уроку проєктна діяльність учнів із теми «Мапа незламного слова». Діти створюють інтерактивну мапу або презентацію, де поєднують фото об'єкта з інформацією про автора вірша (з акцентом на його зв'язок із Харковом).

Проблемні питання до уроку:

- Чому цей текст важливий для харків'ян саме зараз?

- Чи є написання віршів на вулицях проявом громадянської активності?
- Як «Поезія на фанері» змінює ставлення перехожих до свого міста, що постраждало від обстрілів?
- Як ми можемо зберегти ці тексти після того, як фанеру замінять на скло? (Питання збереження культурної пам'яті).

Громадянознавчий результат: Учні переходять від пасивного споживання літератури до розуміння її як живої сили, що захищає ментальне здоров'я громади та утверджує право на власну культуру в публічному просторі.

Під час уроку робота будується на основі моделі «Крокуємо вулицями міста».

Крок 1. «Словесний щит»

Аналіз віршів, обраних для проєкту. Чому саме ці рядки з'явилися на вулицях Харкова? Розуміння ролі митця як голосу народу в часи випробувань

Крок 2. Віртуальна дегустація міста

Перегляд інтерактивних мап, фото/відео локацій (вул. Мироносицька, Сумська), де була «Поезія на фанері», усвідомлення їхньої цінності.

Три знакові локації Харкова:

Вулиця Мироносицька (Центр міста) – це одна з найкрасивіших історичних вулиць Харкова, яка сильно постраждала від обстрілів (будинки поруч із ХОВА). Фанерні щити на місці величезних вітрин або вікон старовинних будівель. На світлому дереві великими літерами нанесені вірші Сергія Жадана.

Цитата: «Тільки не зупиняйся, тільки не замовкай...»

Громадянський аспект: Вірші на цій локації сприймаються як маніфест того, що місто живе, працює і не збирається мовчати, незважаючи на руйнування серця Харкова.

Палац Праці (Площа Конституції) – пам'ятка архітектури початку ХХ століття, яка була понівечена ракетним ударом у березні 2022 року. Величезні арки та вікна першого поверху забиті фанерою. На них – рядки Василя Стуса.

Цитата: «Як добре те, що смерті не боюсь я / і не питаю, чи тяжкий мій хрест».

Громадянський аспект: Поєднання величі понівеченої архітектури та незламності Стусового слова. Це символ історичної тяглості боротьби за український Харків.

Бібліотека імені Короленка (вул. Короленка) – одна з найбільших бібліотек Європи, тут вилетіли вікна від вибухової хвилі. Тексти на фанері в цьому місці виглядають особливо символічно – наче книжкові сторінки вийшли назовні, щоб захистити стіни закладу.

Цитата: «Я єсть народ, якого Правди сила / ніким звойована ще не була».

Громадянський аспект: Усвідомлення себе частиною непереможного народу. Аналіз того, як класика допомагає ідентифікувати себе як громадянина.

Крок 3. Творча майстерня «Мій рядок»

Учні вибирають цитату, яка могла б стати «щитом» для їхнього будинку/вулиці.

Завершення уроку: дискусія «Слово як зброя»:

Чи погоджуються учні з тим, що вірші на фанері захищають місто не гірше за бетонні блоки (у ментальному та культурному сенсі)?

Творче завдання «Харківський вітраж»: учні малюють «фанерний щит» (аркуш паперу) і пишуть на ньому рядок, який, на їхню думку, сьогодні потрібен

їхній громаді найбільше. Або створюють допис у соцмережі «Голос нескореного міста». Ось один із таких дописів, створений ученицею Степаненко А.

Говорить місто!

Мені всі кажуть: я міцне.

Мені всі кажуть: я незламне.

Велике, гарне, місто мрій.

Одна біда – я просто крайнє.

І вийшло так, що б'ють мене

Вночі і вдень вже дуже довго.

Руйнують, палять саме те,

Що серцю кожного так дорого.

Мене ламають – я живу!

Тут сквери, парки, водограї,

Дерева й квіти... Головне –

Всі ті, хто місто захищає.

Всі ті, хто кожен день в строю.

Всі ті, хто каже: «Місто славне!»

Хто працює, а хто в бою

Мене рятує, гоїть рани.

Для вас я вистою в війні,

І всім зізнаюсь щиро й прямо:

Пишаюсь, що в найтяжчі дні

Ви всі зі мною, харків'яни!

Висновок. Уроки літератури рідного краю (ЛРК) – це не тільки читання текстів, а й інструмент формування громадянина.

Ми навчаємо дитину не просто любити Україну взагалі, а знати, шанувати та розбудовувати її, починаючи з власного порогу. Це і є головна мета НУШ – виховати відповідального громадянина, який має коріння від роду, від рідної землі.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко Г. Літературне красзнавство в системі національного виховання учнівської молоді. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 10. С. 38–41.
2. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 верес. 2020 р. № 898. *Офіційний вісник України*. 2020. № 81. ст. 2595.
3. Кирилук З. Література рідного краю: методика та практика вивчення в умовах НУШ. *Педагогічний вісник*. 2021. № 2. С. 15–19.
4. Література рідного краю в школі: проблеми, значення і підходи. URL: <https://nus.org.ua/2023/10/29/literatura-ridnogo-krayu-v-shkoli-problemy-znachennya-i-pidhody-dokladna-analityka/>
5. Освітня онлайн-платформа EdEra. Модуль «Інтегроване навчання та громадянські компетентності». URL: ed-era.com
6. Про затвердження типових освітніх програм для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 19 лют. 2021 р. № 235. URL: mon.gov.ua
7. Тіменко В. Громадянське виховання на уроках мови та літератури : практичний кейс. *Методист*. 2019. № 5. С. 22–27.
8. Перевознюк В. Вивчення літератури рідного краю на засадах педагогіки місця. URL: https://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2022/80/part_2/10.pdf#:
3.<https://vseosvita.ua/library/embed/001itf-2bef.docx.html>